

ПРИМЕРИ ХИЉАДУГОДИШЊЕ КУЛТУРЕ ХРВАТА

II КЊИГА

ПОДВИЗИ ХРВАТА У XVIII ВЕКУ

Сабрао и превео
ПРОФ. ДР. ЛАЗО М. КОСТИЋ

Издање
СРПСКЕ НАРОДНЕ ОДБРАНЕ
Чикаго

САДРЖАЈ :

	Страна
Предговор	5
I Претходне напомене	9
II Први шлески рат и Аустриски наследни рат (1740-1743)	14
III Други шлески рат (1744-1745)	20
IV Седмогодишњи рат (1756-1763)	31
VI Општи погледи на држање Хрвата у овим ратовима	38
V Прикази у књижевности и народним песмама	41
Литература	44

ПРЕДГОВОР

Његова преузвишеност загребачки архиепископ и хрватски метрополита Ал. Степинац написао је у свом интимном дневнику између осталог: “Све у свему Хрвати и Срби два су света, северни и јужни пол, који се никада неће приближити осим чудом Божјим...” Ја се потпуно слажем са његовом садашњом еминенцијом. И овом књижицом, као и још једном која јој је претходила, и са још неким које ће јој с Божјом помоћу следовати, мени је главни циљ да покажем истинитост тога кардиналског мишљења.

Он је, истина, отишао и даље па је дао и неке карактеристике “шизме”, а то значи Православља и православних Срба. Казао је изречно, и то одма после горе цитираних речи: “Ту нема морала, нема начела, нема истине, нема правде, нема поштења.” То је рекао Монсињор Степинац. А један други монсињор — Хрват, који живи у Америци, по имену Иван Стипановић, написао је ово о Србима: лопуже, хохштаплери и дебришчад, магарци, потепухе, лопужине, стрвинари, балавија, дивљач, будале... и још толико тога да се човек стиди понављати.

Али сем монсињора има још много Хрвата који дају Србима сличне епитете: вајари и сликари, новинари, књижевници, политичари хрватски итд. Сви као један налазе најгоре речи да окарактеришу Србе.

Да наведемо само једног од њих, сликара г. Јоза Кљаковића, који у Хрватском гласу од 30 марта 1953 пише: “Не само свирепост, него ни простоту, ни лаж, ни подвалу, ни фалзификат ми (тј. Хрвати) не можемо, по нашем рођењу ни одгоју, прихватити. Дочим Србијанци тога се одрећи не могу, осим појединаца, то је рођено с њима, то је саставни дио њихове бити и њихова одгоја”.

Један хрватски претставник казао је: “Ниједан данас живући народ Европе нема у својој прошлости веће величанство него народ хрватски” (Цитирано према Гласу канадских Срба бр. 1014 од 22 фебруара 1951, у чланку Далматински народ и далматинска стварност).

Д-р Богдан Радица пише у Хрватском Гласу Канаде од 9 јануара 1951: "Ми Хрвати немамо чега да се стидимо". Итд. Оваквих података од скоро свих Хрвата могло би се на стотине навести.

Све су то верни следбеници Анте Старчевића. Овај се је данпут грдно наљутио што је један "Славосрб" написао књижицу о заједничком војевању Срба и Хрвата у последњим ратовима против Турака. Не да Анте Старчевић никакве смесе. Хрвати војују за себе а не са Србима. И дословно каже: "Онај забиратељ заговорен је својом пасмином или занесеношћу; другом ником не би образ поднио ни приподабљати а камо ли упоређивати Хрвате са Срби, примеравати ову пасмину са народом који своје име ухађањем, невером, издајом, подлошћу не бијаше укаљао."

Шта сад ми на то да радимо? Постоје три могућности. Прва је не одговарати им уопште. То смо покушали, али то њих још више соколи. Они сматрају да ми не смемо да им одговарамо, нити имамо шта о њима рђаво рећи. Друга могућност: одговарати равном мером. Али то значи показати ипак да смо једно са Хрватима. А ми баш желимо показати обрнуто. Зато смо изабрали трећи пут: изнети што о Хрватима говоре странци а не Срби (одн. "Цинцари", "Цигани" итсл.). И све што се наведе поткрепити аутентичним цитатима. По могућности износити само факта, а не апстрактна гледишта.

Хрвати хоће да докажу наше српске рђаве особине, наше неваљалство, наш посувраћен карактер чак на основу народних песама српских. Нико мање него вајар Мештровић покушава да то докаже, онај исти коме су те песме биле инспирација највећих и најуспелијих његових радова. А ми хоћемо да прикажемо хрватски менталитет и хрватски карактер кроз чисту историју, кроз науку, кроз истину. Да га прикажемо како он изгледа у очима непристрасног иностранства. Ниједно једино српско гледиште ми нећемо навести, чак ни онда кад се буде говорило о хрватским злочинима из последњег доба, о тзв. усташким злочинима.

То је достојан одговор на стална клеветања Срба. Кад то не би учинили, значило би да признајемо своје мане и пороке, а Хрвате сматрамо без мане. Али то није једини циљ ових списа. Они имају и једну чисто позитивну и превентивну сврху: отворити нашим људима очи и упозорити их са каквим створовима имају везе и хоће да одржавају и даље везе. Да су ови

списи изашли били раније, пре овог последњег рата, ја верујем да би они спасли стотине хиљада несрећних Срба које је хрватски злочинац уништио. Многи би наши људи увидели што од ових звери имају да очекују кад им се пружи власт и благовремено би се склонили. Затим: показивајући ове податке немачким нижим командантима, успело би било отворити им очи и спасти још неколико десетина или стотина хиљада наших несрећних сународника. Нарочито да су још ови подаци били штампани у језику оригинала на коме су се појавили.

То што је пропуштено никад се више надокнадити неће. Али зато не смемо више ништа пропустити што би нам опет било кад помогло да наше националне интересе штитимо. То је такође циљ ове књижице и осталих из исте збирке.

У овој књизи је употребљен само мали део литературе о хрватским подвизима у XVIII веку, јер друга дела нисам могао да набавим. Од наведених дела нека сам успео сам да купим антикварно. Па ипак, ово што је наведено пружа довољну основу и за упознавање хрватске улоге у XVIII веку и за даља истраживања у том правцу. Ако неко други буде наставио, имаће донекле утрвен пут. Ја га нисам имао ни при једном свом раду.

Као и код прве књиге, није ме ни код ове нико помогао у било каквом виду: ни савет ми није давао, ни потстрек, а камоли новац. Све сам морао да жртвујем сам живећи од социјалне помоћи незапосленог радника. Све сам друге потребе морао да запоставим, и личне и породичне, да започети посао приведем крају. Није ово још ни издалека све. Ако Хрвати продуже да нас нападају, ако им није доста што су нас убијали и мрцварили, већ нас, жртве, хоће и морално да утуку, онда не остаје српском патриоти никаква друга алтернатива него да одговори равном мером. Ја сам их на то упозоравао више пута, али они нападе продужују даље. А материјал о њима стоји огроман, и то не само код мене. Нека верују у то, јер ја ни до сада нисам пуцао празном пушком. *Nemo me impune laecessit!*

Мени је нарочито стало да увек изнова нагласим како сам радио о свом руху и круху и због тога да национални душмани не би мислили да је ово наручени рад и да сам ја само један плаћени најамник неке групе. Не, то је спонтани посао једног Србина у интересу Српства. Ја сматрам да се у овоме моменту боље Српству не могу да одужим.

Данас је необично тешко публиковати једну српску књигу мада се не тражи никакви хонорар. Ни без хонорара нико неће да је штампа из простог разлога што српску књигу нико не купује. Свак се хвали патриотизмом, али неће да жртвује ни паре за патриотске циљеве. А разни клубови са звучним царским и светитељским титулама и не нотификују издања ове врсте, јер сматрају да је само оно патриотско што из њиховог круга изађе. Утолико више сам захвалан Српској Народној Одбрани у Америци да је и овај мој рад објавила не надајући се никаквих материјалној оштети. Нарочито сам за то захвалан Госп. Луки М. Пејовићу, који увек налази разумевања за српске националне проблеме.

Негде у Европи, 1953.

Л. М. Костић

I. ПРЕТХОДНЕ НАПОМЕНЕ

Да би се разумели доцније наведени цитати, морају се овде учинити неке претходне напомене, пре свега што се тиче времена кад се догађаји збивају, а затим круга личности који у њима учествују.

I. И овде су у питању ратови, и то ратови вођени по прилици сто година иза Тридесетогодишњег рата. Може се углавном рећи да су то ратови вођени средином XVIII века. Они су изазвати ступањем на престо Марије Терезије и сви су вођени за време прве половине њене владавине.

То су углавном три овећа рата: два рата названа шлеским (јер се радило о враћању Шлезије Аустрији, коју је отео био пруски краљ Фридрих II, доцније названи велики) и Седмогодишњи рат. Сви ти ратови су сасвим повезани и може се рећи да је сваки следећи наставак претходнога. Први шлески рат збио се у годинама 1740—1742 (завршен миром у Бреслави 12 јуна 1742 односно у Берлину 28 јула 1742). Други шлески рат трајао је 1744—1745 године, од септембра 1744 до Божића 1745 (мир у Дрездену). У оба је Фридрих победио коалицију и потврдио заузеће Шлезије и Глаца. Трећи шлески рат, познат под именом Седмогодишњи рат, вођен је од 1756 до 1763 (почео је крајем августа 1756, а завршен је миром у Хубертусбургу 15 фебруара 1763). И њиме је потврђено Фридрихово заузимање речених територија.

Али, и између тих ратова није увек оружје мировало. Цела периода је била немирна и мали међуратови пратили су ове велике. У свим њима су учествовали Хрвати као војници Марије Терезије, мађарске краљице (или, како се рађе говорило, мађарског краља). Они су имали разне команданте, али владара само једног за читаво то време.

Позорница рата је била на северу Монархије, у немачким и чешким земљама. Они се прилично поклапају са позорницом Тридесетогодишњег рата. Војске су биле, мање-више, најамничке и Хрвати су се борили сасвим далеко од својих пребивалишта.

II. У Тридесетогодишњем рату су се Хрвати појављивали на бојном пољу углавном под именом Хрвати. Углавном, али не искључиво. Ево што пише мађарски проф. Балог¹): “Ота-

да бораху се хрватски аркербузири највише под именом 'Маџар' све до године 1623, кад добише њихово тачније означање. Али се ни доцније нису увек звали 'Хрвати', већ се појављују често под именом Власи, Ускоци, Славонци, Раци, Граничари, Инзулани, Венди, Пољаци, Турци, чак и Цигани". То је кад се војска диференцирала по националном саставу. Иначе се у том рату Хрвати означавањем и по својим командантима: Тилијевци, Папенхајмовци, Изоланијеви итсл. То нису били само Хрвати, али су претежно били Хрвати. С друге стране они су бивали обухваћени и у укупним називима: царски, католички итсл. Захваљујући овом прерушавању и скупном обухватању, Хрвати нису у историји забележени као починиоци свих недела која су извршили у Тридесетгодишњем рату.

У шлеским и наследним ратовима XVIII века, Хрвати су били још боље среће. Њихова недела су забележена под разним националним означањем: час као Хрвати, час као Вараждинци, затим као Далматинци, Карловчани, Личани, Буњевци итсл. Затим као толпачи. (Толпач је маџарска реч, а значи човека, велике, широке ноге. Првобитни маџарски пешак. Иначе се тако означава данас сваки неотесани војник).

Али у овим ратовима су Хрвати највећу славу постигли под именом **пандури**. Са тим називом ушли су у све приказе ових ратова и стекли неизбрисани глас. Њихови подвизи под тим именом биће већ и овде изнети. Али треба објаснити сам назив.

Раније се мислило да реч долази од назива неког села "Пандур" у Јужној Маџарској, а то значи Славонији. Први је Чалповић²⁾ упозорио да такво село одн. место уопште не постоји у Славонији нити ма где у Маџарској. По њему, реч долази највероватније од израза "бандерија". А бандерија је новолатински израз, који означаје заставу. Ево како њихову редовну функцију објашњава Јохан фон Чалповић: "Свака жупанија имала је своје конвенционирание служитеље, **пандуре**, који су вршили службу делом у згради жупаније, а делом код жупаниских чиновника који су живели разасути (по жупанији). Они су исто што и Хајдуци у Маџарској. Само што носе (пандури) посебну националну ливреју и увек су наоружани са два пиштоља и дугим турским ханџаром. Пандурски каплар назива се харамбаша, који израз означава и старешину разбојничке дружине. А у Славонији се хајдуком назива разбојник. Па и приватна господарства су снабдевена пандурима".

Тако је, између осталих, и славонски племић барон Тренк "као господар земље одржавао у циљу послуге и заштите тзв.

пандуре, као кућне војнике, жандаре”. Кад је купљена војска и врбовани најамници за ратове XVIII века, он је свој пандурски кор проширио и лично одвео на фронт. После га је стално допуњавао. То су ти гласовити Тренкови пандури, о којима ће овде често бити речи.

Пандури су дакле војска коју је прикупио барон Франц Тренк (или како га Хрвати на њима својствен начин називају Фрањо барун Тренк) међу својим кметовима у Славонији, где су се налазила племићка добра његовог оца или у најближој околини. Ту је војску он сабрао, он наоружао, он је имао да снабдева. Зато је од Марије Терезије добио патент да њоме командује. Војске је имао увек довољно, јер им је обећавао слободно пљачкање непријатељских освојених области.

То је била храбра војска, али њихова недела била су таква, да су свуда где би се појавили проузроковали страх и трепет. Народ је свуда бежао и склањао се где год би се они појавили.

“Пандури” су такође Хрвати, само не из Хрватске већ из Славоније. Тада су још употребљавана регионална и провинциска означања. Потомци тих пандура данас су једнако Хрвати као они у Загорју, разуме се да то не могу оспорити ни својим прецима.

Пошто се очекује да ће се Хрвати и после ове књиге одрицати својих предака и на Србе пребацити своја недела, као што су то чинили после појаве прве књиге, покушаћемо да их у томе предупредимо. Указаћемо на то како су се они хвалили са Тренком и његовим пандурима кад им је то било корисно. Велики белгиски публициста Емил д Лавлеј изнео је у чувеној паришкој Ревизи оба света²⁸) податке о једном свом састанку код бискупа Штросмајера у Ђакову. За време ручка поведе се реч о Црногорцима и њиховим јунаштву које су сви хвалили. И онда, каже Лавлеј, “један гост сматра да Хрвати нису мање храбри него Црногорци. Они су то доказали, рече он, под Маријом Терезијом, у борбама против Наполеона, и на италијанским ратиштима 1848, 1859 и 1866. Они су, под баном Јелачићем спасили Аустрију, после мартовске револуције. . . Да би наградио **Франца Тренка, који је са својим Хрватима** храбро ратовао код опсаде Беча, цар му је даровао огромне домене у Хрватској. . . Јунаштво, мало дивље, његових пандура било је пословично у XVIII веку. У почетку терора писала је царица Катарина: ‘Шест хиљада Хрвата било би довољно да сврши са револуцијом. Нека се принчеви врате у своју земљу, и тамо чине шта хоће.’ Ја ово цитирам, каже Лавлеј, да

покажем колико успомена на **ратничке подвиге њихове** расе одржава **код Хрвата** жарки патриотизам, претенциозан, подозрив”.

Још један Хрват, Јосип Старе, професор, казао је на једном месту где су баш истицани Хрвати и њихови подвизи²⁹): “У аустриским наследним ратовима, поред редовних трупа, нарочито се истакао барон Франц Тренк, са својим славонским добровољачким руљама или такозваним пандурима, **преко којих је он хрватско име** у Немачкој још једанпут учинио страшним.”

Странци праве разлику између Хрвата у ужем смислу и пандура. Свакоме од њих приписују своја недела. А све то заједно припада Хрватима у ширем смислу, хрватској нацији. Хрвати су у Седмогодишњем рату имали исту срећу као у овом последњем, да своја недела подмећу једном парцијелном појму. Раније су то били пандури, а сада усташе. Али да су ови делови одиграли неку славнију улогу, како би тек Хрвати идентификовали своју целину са њима. Међутим, чисто је фалсификовање историје одвајати пандуре и усташе од Хрвата уопште. Сву славу и једних и других ми признајемо Хрватима у потпуности. Али — и сва њихова недела.

Чак и они писци који не знају етничку сродност Хрвата и “пандура”, не могу да не утврде истоветност њихових дела. Тако нпр. Енглез Тајхман у делу о пандуру Тренку⁹), говори следеће: “Ми не можемо да оправдамо многе страхоте које су починили Тренкови пандури, иако он сам није ни најмање крив за многа њихова недела која се њему подмећу. Пљачкање Хама може да се упореди са пљачкањем Макдебурга, само што је ово било већег опсега; и Тренкови пандури и Тилијеви Хрвати били су само полуцивилизовани људи, које је било тешко држати на узди ако су њихове страсти једанпут биле пробужене”. Ранија разликовања хрватских најамника на: Хрвате, Славонце, Вараждинце, пандуре итд. имају само регионално-географски значај. Све те становнике су Хрвати и онда сматрали као своје сународнике а и данас их сматрају. Ми немамо апсолутно ништа против тога. И зато сва њихова дела уврштавамо под заједнички наслов општих “хрватских подвига”.

Али има и ранијих, страних извора из којих се види да су пандури сматрани Хрватима. Тако нпр. у Мемоарима Аустриског двора¹¹) где стоји: “Трупе које су биле за непријатеље Аустрије нарочито опасне, то је био фраикор Хрвата **одобрен**

од угарског парламента, а сасвим посебно стравични пандури са турске границе”.

“Пандури су носили црвене капуљаче, као јаничари, због чега су их доцније Французи називали црвени капуцинери. Иза тога су добили и црвене огртаче (шињеле), због чега су названи просто црвено-кабаничари” (Чалповић²), II књ. ст. 365).

Карлајл овако описује пандуре у једној примедби (немачки превод оригинала⁶) III. 281; књ. XII, кап. IX): “Прави пандур је пешак: дугачак, мршав, неопран дрипац, у широким турским чакширама, помало го у горњем делу (тела); носи врло дугу пушку и разне пиштоље и ножеве око паса: прави (специфични) лакеј!”

У проспекту историског романа Пандурски пуковник Тренк¹²) стоји између осталог о њима: “Њихово оријентално наоружање, њихова често питорескна ношња, њихова појава уопште била је оригинална у највишем степену. У колико су били према непријатељу изврсни, ускоро су постали страшило за све становнике услед пљачке, дивљих свирепости и ужасних насиља . . . њих је углавном изглед на пљачку и плен покренуо да напусте своју кућу и двор.”

О подвизима пандура и њиховог вође, барона Тренка, у наследним ратовима написана је читава литература. Контрадикторних извештаја нема. Сви се слажу да је то била једна банда какву је историја мало запазила. Али, несумњиво, немачки писци не могу сакрити извесну дозу анимозности, јер су хрватски пандури пљачкали и пустошили њихове пределе, убијали њихове сународнике, можебит чак и рођаке. Зато су немачки прикази пуни разумљиве горчине. Да останем што је могуће више веран начелу објективности, ја сам покушао да доспем и до стране литературе, нарочито енглеске, која је овде, највећим делом из превода, богато искоришћена. Нарочито сам се послужио и главне податке црпео из једног енглеског дела, чији писац настоји, како сам каже, да се ослободи од пруског приказивања ствари и да самог пуковника Тренка по могућности рехабилитира. То је књига скорашњег датума. Писац је Оскар Тајхнам. Ја је цитирам према немачком преводу из године 1928.⁹).

ПРВИ ШЛЕСКИ РАТ (1740-1742) И АУСТРИСКИ НАСЛЕДНИ РАТ (1742-3)

За овај рат изнећемо прво податке из једног надасве званичног дела, у исто време и стручног. Ради се о војној обради тога рата од стране Великог ђенералштаба пруско-немачког, Одаљење за ратну историју. Оно је у три тома изашло у годинама 1890-1893.³⁾.

У I тому, стр. 97 описује се “састав војска које су рат водиле”. Говорећи о војној граници, каже се тамо и ово: “Ови гранични предели давали су, поред мобилисаних трупа, још и разне фрајкорове. Тако је 1741, између осталих, постројио барон фон Тренк у пределима славонске границе једну трупу од 1000 људи. Баш су ови предели били нарочито погодни за добровољно врбовање утолико, што су се тамо налазили пандури, једна врста домаћих војника хрватских и славонских племића, који су се показивали као нарочито погодан материјал за сврху о којој је реч. Један сличан кор је био сакупио потпуковник фон Менцел од пандура, Хрвата и од осталог олоша сваке врсте жељног черупања. Ниједна од ових слободних руља није могла да се у борби употреби као један размакнут одред, због њиховог помањкања дисциплине. Али у малом рату су чинили армији услуге које се морају ценити”.

II, Стр. 75 и сл. (Прва појава Тренкових пандура): “Већ 27 јуна (1741) посла Најперг Тренков фрајкор да предузме један покушај на магацине који су се налазили негде око предграђа Швајдница. Тај одред се ушанчи у шумама брда Цобтен, јер се Славонци још нису усуђивали да ништа предузму против непријатеља, али су били кадри да почине најнечовечније испаде на становништву. Тренк је био лично повучен на одговорност и одузета му је била команда, коју је преузео мајор Менцел”.

II, 77 и сл. (30 јула 1741): “Када пак тога дана у 4 сата ујутро око 1000 пандура и 400 хусара, који су највећим делом припадали . . . Тренковом кору, насрнуше са свих страна на место . . . мајор фон Путкамер је . . . благовремено испразнио место. Сада нестале места у ватри, а становници су опљачкани” . . .

2.

У књизи Т. Веста о Фридриху Великом⁴) описује се савим дирљива и позната претставка Марије Терезије мађарским сталежима у Пажуну 1741. Затим стоји (стр. 91): “У Мађарској наступи опште спремање за рат... Сем редовних војска Мађарске, наоружане су биле и ратничке руље Славонаца, Хрвата и Морлака итд., чак и дивљи пандури, сви против непријатеља Аустрије.”...

3.

У великом Онкеновом приказу⁵) раздобља Фридриха Великог стоји у I књизи стр. 362, спомињући ратове из 1741 у Баварској: “...обезоружана земља била је од пандура и толпача немилосрдно злостављана и исисана”.

4.

У Карлајловој студији о Фридриху II.⁶) (немачки превод III. 664; одговара оригиналу књ. XII. кап. II) описује се сцена од 7 септембра 1742: “Тренк са својим толпачима беше се појавио у Хаму, једном лепом прометном граду на овој страни, неутралној страни брда (не у Чешкој већ у Горњем Пфалцу, пределу старог изборног кнеза фалачког кога Аустријанци мрзе); и пошто је он Хам, противно сваком праву и закону, позвао на предају и напао, он га је опустошио и уништио огњем и мачем. Један стравичан, скоро невероватан, али истинит факат, који је сад свуда распростра ужас”. (При томе се Карлајл позива на Аделунга⁷).

Он (Карлајл) овако описује пандурског старешину, Тренка: “Једног непријатнијег индивидуа од овога Тренка није било од дана Атиле и Џанглиса... Једно створење достојније проклетства ретко сам досад нашао”...

Књ. III, стр. 739 (Битка код Детингена 16 августа 1743), оригинал књ. XIV, кап. V): ...“Аустријанци нису успели да пређу Горњу Рајну ни на једном месту. Само је то полазило за руком једанпут или двапут дневно крвопији Тренку и његовим распуштеном пандурском олошу, који је беснео околу пљачкајући и беснећи, да би му се дивили новински извештачи ако нико други”.

5.

Још један енглески писац дао је карактеристику хрватских најамника у Првом шлеском рату (што важи и за доцније на-

следне ратове). Ево шта о њима каже тај Енглеz: “Ове трупе, састављене од пандура, Хрвата, Славонаца, Вараждинаца и Толпача, пружале су очима Европе један нови отуђујући спектакл. Они су, својом ношњом и наоружањем, својим дивљачким понашањем и чудноватим начином борбе, уливали страх дисциплинираним армијама Немачке и Француске”.⁸).

6.

Сада ће бити цитиран Тајхман, опет један Енглеz, који је специјално проучавао Тренка и његову војску и дао једну опширну студију, која се сматра као најнепристраснији напис о Тренку и његовој гомили. То је скорашње дело, рађено на основу војних архива. Ја сам употребљавао немачки превод из г. 1928, који ће се морати обилно цитирати⁹).

Из 1741 описује се први један пљачкашки поход Тренкових пандура (стр. 67). Они су узели заседу код Штрелена, очекујући један пруски транспорт. Трећи дан им је успело да нападну и савладају пратњу. “Они отеше једну велику колону снабдевања и највећим делом је спалише. Међу колима налазила су се и неколико аустриских трговаца, поданика Марије Терезије. Тренк је намеравао ове часне људе . . . следећег дана са пратњом испратити, али на несрећу неки пандури попише сувише заплењене ракије и преко ноћи побише трговце. Ни сам Тренк није могао ништа отпочети са пијаним пандурима, он сачека, због тога, до следећег јутра и нареди да се зачетници покоља стрељају као застрашавајући пример”. . .

Стр. 69. У јуну стигоше Нејпергу извештаји о недисциплинираности Тренковог кора, нашто он опомену његове старешине да прекину са злостављањем и пљачкањем становника. Али и поред свих Тренкових настојања да уведе строжију дисциплину, није било боље, и септембра се осети канцелар Чешке, гроф Филип Кински, побуђен, у бризи да би рат могао да се пренесе на чешки предео, да напише Најпергу: “Ако се Ви будете нама примицали, то се заклињем да ћу ове проклете пандуре послати натраг у Мађарску, да наша земља не буде опустошена”. (Писмо је на француском језику, и Тајхман га наводи како је нађено у ц. кр. Ратном архиву у Бечу): “Месец дана доцније пише Најперг принцу Карлу Лотриншком једно писмо, у коме му захваљује за стигла појачања и напомиње да недисциплиниране банде Тренкове за сада не може да употреби ни за шта, и да оне само пљачкају земљу”. (И овај је податак из Ратног архива).

После неког времена позва Најперг Тренка и рече му: “Већ су ми многе жалбе стигле на Ваш кор, бароне Тренк. Ваши људи изгледају неукротљиви, а Ви мало способан да их држите за узду, тако да сам ја одлучио да команду Вашег пука предам мајору фон Манцелу” (стр. 70-71).

Стр. 87 (год. 1742): “Пошто је Тренков кор (он је опет добио заповест над њим), услед губитка при заузећу Линца, показао врло мало бројно стање, то он доби наређење да са својим људима врши контрибуцију у целој Баварској. Пандури су били за овај посао нарочито погодни, јер су они били, захваљујући свом дивљем изгледу и понашању, најстрашнији после Менцелових хусара међу свим ирегуларним трупима Марије Терезије. — Мора се признати да је сам Тренк врло радо прихватио ову дужност, јер пљачкашка пожуда, која је била урођена сваком пандуру, није недостајала ни њиховом вођи”.

Стр. 88 и 90: Већ у првом месту где су се појавили, произвели су грозу. “Појава ових силеџија бесна погледа са њиховим чупавим брадама, разбарушеном косом, јатаганима и кабаницама црвеним као крв, имала је жељени успех”. А кад су ушли у Дегендорф, певали су “своју славну песму” чије две последње строфе гласе: “Напред, браћо, палите све. Што нас се тичу закони, ми смо у земљи непријатеља. У огањ, у огањ. Нека цивили и старац и одојче које падне у наше руке”.

Стр. 91: “Док се све ово дешавало, заузе Кевенхилер 13 фебруара (1742) град Минхен, истог дана када је изборни кнез Карл Албрехт свечано крунисан у Франкфурту за цара. Пошто је његова престоница била у рукама непријатеља, а његова земља опљачкана од пандура, Хрвата и хусара, Карло Албрехт је био у ствари цар без земље...”

Стр. 93: “Генерал (Беренклау) признаде храброст пандура (Тренку), али се пожали да су се они понашали више као разбојници него као пристojни царичини војници”...

Стр. 95: (Пандурима се после придружише 400 Хрвата из уже Хрватске, али се они уплашише од непријатеља и побегоше). Тренк изда на то следећу заповест: “Децо моја, пустите хрватске кукавице нека беже, утолико ће више плена остати вама!”

Стр. 109 исл. Ради се о “највећем” и најужаснијем подвигу у овом отсеку рата, који су починили Тренкови пандури у заједници са Хрватима (150 пандура и 300 Хрвата). Реч је о “освајању” утврђеног града Хама у Баварској шуми, недалеко

Чешке шуме, на реци Регену. То се збило између два шлеска рата, септембра 1742. Ево што о томе догађају саопштава сам Тајхман: Кад су пандури успели да преваром уђу у град и да га запале, и становништво и непријатељске трупе су покушале да се спасу бекством. “Многима је успело да се преко реке пребаце у поље. Они пак који нису могли да се дочепују моста били су од ужасних пандура безпоштедно поклани.” “Али кад је Тренк на обалама Регена ловио баварске трупе, његова слава је била окаљана сатанским понашањем пандура и Хрвата који су били остали у горућем граду. Скоро су сви мушкарци били посечени, жене силоване и у реку бачене ако су покушале да се спасе преко моста који је горео. Дивљи ратници продужили су своје оргије читаву ноћ.” У самом аустриском званичном опису тих догађаја замера се барону Тренку што се он забавио тиме да лично води заробљенике у главни стан удаљен десет миља. “Он је имао да се поврати у град и да види што његови пандури и Хрвати раде; он је морао чврстом руком да учини крај клању и пљачки”. Међу опљачканим стварима било је и једанаест златних калежа, које је Тренк откупио од својих војника за 150 дуката, мада су били много, несравњиво, више вредни. Он је те путире повратио после католичким црквеним органима преко бискупа у Пасау. “Прелат је повратио Тренку 150 дуката, задржао путире и пожалио се Марији Терезији, да Тренк пљачка цркве у границама Светог римског царства”. . . . Тренк је у грижи савести због злочина у Хаму одредио пред смрт тестаментом “4000 форинта да се оснује један сиротињски дом за тридесет оскудних лица која су живела у Хаму и осталим деловима Баварске и која су страдала од пљачкања његових пандура у рату 1741-1742”. (Тајхман, цит. дело стр. 111).

6-а

Да наведемо неколика ставова из монументалне Историје Марије Терезије од проф. Алфреда вит. Ритера, која је изашла у десет великих томова³⁰). У I књизи стр. 308 стоји: “Нарочито су били чопори добровољаца, који су највише проистицали из југословенских земаља, који су једнако служили на ужас пределима у које су стигли као и њиховим сопственим старешинама на очај. Према становништву тих предела изопачујући се у најдивље експесе, а према старешинама нити су познавали дисциплину нити субординацију. Свирепи према сељаку који се не брани, чак у самим земљама Марије Терезије, у отвореној битци били су од мале употребе, и извештаји аус-

триских генерала пуни су жалба на ову врсту појачања којом је њихова борбена снага допуњавана. Тек малопомало успело је нарочито обдареним старешинама, као што су били Тренк и Менцел . . . да унесу више реда у ове недисциплиниране чопоре, и да их тако учине способнијим за бој” . . . Писац овде цитира из Ратног архива у Бечу једно писмо упућено Тренку од грофа Најперга, фелдмаршала, 2 јула 1741. У њему стоји између осталог: “Та Вама је ваљда само по себи познато да нисте овамо позвати да пљачкате земљу или друге неприличности да пуштате да се врше, него само зато да би непријатељу допринели штету и губитке. Али до данас није кроз вас непријатељу начињена никаква штета, док јесу земљи и њеним становницима велике неприличности, као батинање, туча, одузимање новца и друго, о чему са свих страна стижу честе жалбе, и што ја хоћу да се изостави при најтежој одговорности. И ако Ви не можете себи да стекнете толико ауторитета, да би Вас потчињени људи респектирали и слушали, ја не знам кога ђавола ми Ви овде можете бити од користи”.

У II књизи стр. 16 стоји: “Иако је Тренк био великог и лепог изгледа, бића које може да се допадне, и не баш без неког образовања, ипак је иначе његова неукротљива дивљина у великом степену личила дивљаштву његових људи, да је строгом, методичном Најпергу уливала темељну одвратност. И то не без права. Јер, иако би он добивао строгу заповест кад је ишао на крстарење, да само према наоружаним непријатељима а не према беспомоћним сељацима може да врши насиља, у ствари се догађало баш обратно. Путујући трговци били су пљачкани, куће харане и паљене, и сваке друге грозоте вршене”.

II, стр. 22: “. . . Сем тога старао се Кевенхилер понова да некако осујети распусности које је свуда по земљи вршио један део његових трупа, нарочито маџарски инсурекициони војници и чопори добровољаца Тренка и Менцела, противно јасно израженој жељи Марије Терезије и Кевенхилеровим понављаним заповестима”.

И Арнет описује догађаје код Хама, другог хрватског Магдебурга. У књ. II, стр. 127, стоји: “Сад се доможе Тренк једног предграђа, запали га и јуришом освоји град. Пожар се брзо ширио од улице на улицу; један магазин праха одлете у ваздух. Али још страшније него разјарена стихија беснеле су јуришне трупе против посаде и несрећних становника Хама. Свирепости сваке врсте биле су почињене, многи људи убијени у обести....”

ДРУГИ ШЛЕСКИ РАТ (1744-1745)

Опет да почнемо са званичним приказом Главног ђенерал-штаба пруско-немачког¹³).

7

III књ., стр. 85 (Битка код Сора, 30 септ. 1745): “Али уместо да нападну пруску војску са леђа, као што је Надажди наредио, његове руље су пљачкале пруски логор и возила краљевског главног стана... Сав пртљаг Краљев и његове околине — хартије, коњи, сребрно посуђе, одећа, рубље, вино, ратна благајна — све је пало у руке хусара и пандура жељних пљачке. Шта није могло да се собом одвуче, то је спаљено...”

Принц Фердинанд од Брауншвајга пише владајућем херцогу Карлу (1-X-1745): “Маџари и једном речју корпус генерала Надаждиа починили су страховите испаде и нечувене окрутности, пљачкајући нашу екипажу. Сви људи који су затим пронађени масакрирани су, а жене и крчмари малтретирани су на други начин” (писмо је на француском).

III, 105 (год. 1745): “... Многи вапаји уплашених и измучених становника на пљачке и зверства неуређених и жељних пљачке маџарских руља допрли су били до ушију Краља”. На ово се наводи следећа примедба испод текста: “Марија Терезија писала је 2 јуна Ештерхазију да би требало да он одржава строгу дисциплину при својим даљим покретима и да спречава свако тлачење становника, јер од љубави становника зависи великим делом поновно освајање земље. (Бечка архива). Али извештаји из тога доба јасно показују да су се **пандури, граничари и хусари** мало осврћали на ову опомену”.

II, 201 и сл. (мај 1745): “Батаљони Лепела и Финкештајна (пруски) окренули су се према Хрватима, али плотунска ватра размакнутих батаљона показује се неефикасном према непријатељу који се угнездио против камених облука. Винтрфелт (пруски командант), увидевши то, скочи са коња и повика гренадирима: “Не пуцајте, момци, него ножевима нападните ову канају (шљам, олош), на што су Хрвати бачени из грма низ обронак и одатле терани ватром даље”... “У дугом галопу достигнути су последњи непријатељски ескадрони и сечени су чопори Хрвата који су бежали...”

Уз наведени приказ Главног пруског Ђенералштаба налазе се као прилог тзв. Ратно-историски појединачни списи у више свезака¹⁴). Неколико кратких извода одатле:

Стр. 48: Извештај фон Винтерфелта генерал-лајтанту фон Трукесу, 30 априла 1745: "... Ја сам говорио са грађанима који су ту били и сви се слажу у томе да су се три до четири стотине пандура под командом пуковника Паташића и још око 200 олоша на коњима (Хрвата) прекјуче ујутро улогорили напољу недалеко од Ландесхута, послани су (затим) у град и наредили су да се изнесу све потребне намирнице у изобиљу, неки од њихових официра и гусара (пљачкаша) с времена на време су дојаживали у град, претили људима пљачком и на тај начин отимали новац. Прекјуче после подне изгубили су се (ишчезли су) и вратили се у Шацлар. Изгледа да су у великом страху"...

Стр. 53: (Писмо пуковника фон Винтерфелта Краљу, 2 маја 1745): "Ја сваког часа сазнајем шта предузима Пагашић и његова багра. Од свих његових Личана и Бошњака на коњима, којих је било око 400, нема више него 40. Они се зову драгоњи и имају добоше"...

Стр. 51, 3 свеска. Из писма пуковника Винтерфелта Краљу: "... Неки којима је дат пардон (поклоњен живот), ипак су после тога пуцали. Нато су наши хусари били тако огорчени да су готово све посекли који су им наишли, и због тога нисмо нашли и заробили живих више него два официра, 14 подофицира и 118 редова, од којих ће сигурно половина липсати, јер је рђаво удешена... И сељаци су похватили неке у шумама и селима и сваког часа доводе по некога... Сви су били коњаници под командом пуковника Паташића... То су Личани, Бошњаци и Хрвати... Сутра зором ја ћу да пођем у сусрет пандурама и потиснућу их назад, да не би постали дрски..."

Стр. 61. Писмо пуковника Винтерфелта Краљу, 9 маја 1745: "Један трговац који је из Шмидберга дошао у Кениггрец да се код генерала Хоенемса пожали на Хрвате, сад се враћа... С ове стране Лабe нема ништа да се јави, једино да су Саксонци целу зиму овде презимили, а познати Хрвати и неколико хусара у Шацлару..."

Стр. 73. Писмо пуковника фон Винтерфелта генерал-лајтанту фон Трукесу, 13 маја 1745... "јер баш сада дознадох да је 300 Хрвата дошло из Шацлара у Михелсдорф, по свој прилици да би крали..."

Друго писмо од истог истом адресату, 14 маја 1745: “Хрвати из Шацлара, око 700 другова, примакли су се били до иза Михелсдорфа, хлеб су били донели собим из Шацлара, а пиво, путер и сир наредили да се донесе из села и прошле ноћи понова су декампирани у Шацлар”...

Стр. 91. Писмо пуковника фон Винтерфелта државном министру фон Минхову, 21 маја 1745: “... и било је врло добро да се пуковник Паташић за времена склонио, а баш је намеравао да дође са 500 Хрвата и 70 хусара ... јер у Шацлару мора да гладују, а ми двојица се баш не можемо да трпимо...”

Стр. 105. Извештај шта се 21 и 22 маја 1745 код Ландесхута десило са непријатељем: “... дознасмо да су пандури једнога нашег кога су били заробили у комаде сасекли, тако да се није више могло мислити на пардон. Они су врло многе официре посекали и пандуринама, а нарочито Тренковим, нису дали никакав пардон, да би користили њихову монтуру која је била окована сребрним лимом”.

9

У Карлајевој студији о Фридриху Великом, цитираној раније, има понегде спомена о Хрватима и пандуринама и у II шлеском рату⁶).

VI том превода, стр. 54 (оригинал, XV књига, кап. IV), односи се на новембар 1744. “... У четвртак вече повратише се пандури (код Колина), потпомогнути редовним гранадиринама, у великој јачини уз ноћну помрчину, на њиховом челу био је убојица Тренк: то је био заиста један застрашујући феномен за слабе нерве. (Али и то одби Насау на тај начин да је нестало и никад се више не повратило; 300 мртвих оста на попришту, а разбојник Тренк одјаха са поломљеном лобањом”...).

Том IV, стр. 197 исл. (Оригинал књ. XV, кап. XII): “Толпачерија растреби клицајући цео логор и на крају га запали. Изгореше чак осам или десет јадних пруских болесника и неколико жена које су били заробили. Ми нађосмо унакажена телеса ових јадних људи и жена разасута унаоколо, извештава стари генерал Левалд, који је то својим очима видео. Један олош, који треба обесити, тако мислимо и Левалд и ја. Надажди каже: “Није се могло спречити, дивљина варварских људи. — Лепо, али зашто онда са том својом дивљином не нападате (непријатеља)? Један конфузни ратни суд у Бечу поставио је потом ово питање...”

Књ. VI, 53 (оригинал XX, кап. III). Почетком августа 1760. Лаудон (аустриски командант) поручује градоначелнику Бреславе, да их чека смрт и уништење ако се не предају: “Бомбардовање је неизоставно, општи покољ (масакр) од стране Хрвата, ни дете у мајчиној утроби неће бити поштеђено”. “Ја нисам у другом стању” — одговори Тауенцијен — “а исто тако ни моји војници. Што онда брбљате?”

Карлајл иначе друга недела Хрвата наводи под општим именом “Аустријанци” (V том, стр. 508, 509, итд.), док налази речи похвале чак и за руске регуларне армије.

10.

У Чалповићевој књизи има такођер помена о пандурским подвизима у II Шлеском рату (његова књига се односи на Славонију, постојбину пандура).²⁾

II књ. стр. 366: “Кад је 3 јула (1744) требало упутити се на Лаутербург, одлучи Тренк дан раније да купи све своје пандуре. Читаве стотине биле су нестале, целу ноћ нису могли да буду пронађени нигде. У зору рано прикрадоше се у чопорима са гускама, паткама, овцама, кокошкама, покућством, новцем и осталим стварима”...

“Тренк није ни иначе пандурима ништа опраштао и сваки преступ је кажњавао са свом строгошћу. Тако је то било кад једном они пређоше Рајну, упадоше у нека пфалачка села и почеше да их пљачкају, верујући да је све то непријатељска земља штогод лежи с оне стране Рајне. Тренк је дао неколико њих стрељати а неколико обесити, и тако су остали задржани од ексцеса...”

“Без обзира на строгу дисциплину, они су ширили свугде где су се појавили страх и трепет. Свуда где су их зазрели, повикивали су људи полумртви: Спасевајте се, децо, ево пандура! Бог нека вам буде у милости!”...

II књ. стр. 367: “Код Хегенау падоше им у руке око 600 наоружаних сељака из предела Сунда (Сундгауер). Пандури их највећим делом у магновењу послаше на други свет, а преосталим отсекоше носеве и уши и, тако накажене, послаше их кући.

Кад је принц Карл ушао у Хагенау, становници су измолили једну милост, да не пушта у град на становање пандуре. Јер су људи имали од њих толико з а з о р а, да су одмах, чим би њих (пандуре) зазрели, зазиђивали и закивали све куће, све манастире, све цркве. Чим им је пак Принц услишио молбу,

сместа отворише манастире и куће и донесоше животне намирнице у изобиљу”...

Иста књига, иста страна: “Кад су пандури и Хрвати имали да опседну град Елзашки Цаберн, они су успели да се незапажено увуку у град и да у првој жестини (јари) посеку све који су носили оружје. Нато почеше да пљачкају, па чак заборавише да отворе капију друговима који су напоље чекали”.

II, 368: “О њима (пандуринама) шириле су се авантуристичке приче и вести. Тако нпр. да они људима не секу главе као хусари, него да их шчепају за косу и онда, као касапи, да им прережу гркљан. Да су код Ландау хтели да опљачкају један млин, а пошто се млинар покушао да брани, они су га поставили на главу и, као један комад дрва, у двоје преполовили”.

10.

У напред цитираној монографији Т. Веста о Фридриху Великом налази се овај став о пљачкашком духу пандура. Описује се позната битка код Сора (1745).⁴⁾

“Уосталом је крајева присебност духа (Фридрихова) много допринела победи, али такођер немарност и пљачкашка пожуда Аустријанаца. Према плану аустриских ђенерала, имао је ђенерал Надажди са својим кором и лаким трупима Тренковим напасти Прусе са леђа док их главна армија чеоно нападне. Али ове лаке трупе натрапаше на логор и један део пртљага. Сад се бацише пандури и хусари пожудно на плен, успркос наредбе њиховог ђенерала и тако пропустише циљ своје мисије. Они су сад морали да се брзо повлаче испред једног корпуса Пруса који су надирали. ‘Они ће добити неку велику идеју од мога покућства’ — рече Краљ смејући се, кад су му донели вест да је и његов чадор сасвим опљачкан”.

Још се у истој књизи спомињу Хрвати и пандури на стр. 120, 121, 123 итд., увек у истом смислу.

11.

Тајхман садржи, између осталог, ове ставове⁹⁾ о хрватско-пандурским подвизима у II Шлеском рату

Стр. 118: “Тако су били повољни моменти за Двоструку монархију када Тренк почетком јула 1743 доби заповест од принца Карла да напусти Баварску и напредује преко Црне шуме ка Брајсаху на Рајни. . . Тренк је имао да узнемирује препаздама пределе с оне стране Рајне и да у Елзасу купи контрибуције. Принц је опомињао пре одласка Тренка на испаде и на-

редио му је да одржава међу својим људима строгу дисциплину. Тренк је дао своју реч и одржао ју је, ... што је свакако многог пандура стајало живота. ... Елзашки сељаци, који су били толико слушали о пандурским злочинима, чудили су се кад су видели како Тренк свакога од својих људи даје вешати о прво стабло ако га ухвати при испадима. Остале пандуре то није ни најмање узнемиривало. ...”

Стр. 121: “Већ сама реч ‘црвенокапци’ (пандури су носили црвени калпак) уливала је Французима страх. Тако су се скривено умели Тренкови Славонци да прикрадају и тако дивљање је био њихов напад. ... Као змије у трави кретали су се ови дивљаци, који су готово били голи и који су вештину бешумног дошуњавања научили у њиховим домаћим брдима, где је често требало ловити дивље звери или путнике”. ...

Стр. 122 (примедба): “Принц Карл прича у својим Успоменама како је једанпут Тренк код једног таквог препада запленио четрдесет волова у француском логору, и како их је превео на својим чамцима преко Рајне уз жестоку ватру (Француза). Док је стоку укрцавао на француску обалу, пала су три вола у реку, али дивљи пандури скочише за њима и спасише их.”

Стр. 126: “Почетком 1744 пође Тренк ... на своја добра да врбује нове људе. ... Стигнувши у Брестовац, поче одмах рекрутовање. ... Млади пандури, који су видели богат плен који су старији људи собом доносили кад би долазили на осуство, натурали су се, лармајући, у кор. Сад је Тренк могао да бира и примао је само оне који су били бар шест стопа високи и добро грађени. Његова настојања су била тако успешна да је он за шест недеља повећао стање свога кора на 2500 пандура и 200 славонских хусара. Да би приговор који је више пута слушао даље предупредио, да његови војници више личе на дивље звери него на војнике Марије Терезије, он је одлучио да полепша униформу свога кора. Пандури добише зелене униформе и црвене калпаке са жутиим окрајцима”.

Стр. 130. (Кад се вратио Тренк на фронт) “беше зачуђен да је нашао свега 200 пандура, а оставио их је био 800. Остали су били дезертирали и отишли кућама. ...”

Стр. 134. (4 јула 1744, после битке код Лаутербурга): “При вечерњој прозивци недостајало је око 100 пандура, који су се тек следећег дана помолили, и то по два по три, натоварени тешким пленом. Тренк, који се сетио догађаја из прошлости и увидео колико тај недостатак његових људи на дисциплини

може да шкоди његовом гласу и гласу кора, даде да се кривци ишибају”...

Стр. 136: “Французи заробише тада неколико Хрвата и покушаше да од ових људи дивља изгледа извуку какву вест. Кад су видели да су сва њихова настојања само губљење времена, они фризираше њихове дуге перчине са помадом и пудером на француски начин и вратише их назад. Кад су заробљеници стигли у аустриске линије, они су својим униформама и фризуром пружали тако комичан изглед да су од својих другова примљени са звучним смехом. Тренк, који се случајно ту нашао, поче први да се смеје, али се после наљути при помисли да се царска армада исмејава. Он чу да је један заробљени пандур у Штрасбургу био изложен у једном кавезу као дивља звер и реши се да Французима врати истим новцем”...

“Ратујуће странке су се често служиле обешечаљцима, а име пандура било је све познатије и страшније услед многих грозота које су о њима причане. Многе од ових прича су биле измишљене, али је Тренк добро знао да су многе биле истините. У земљи непријатеља где су пандури наилазили на отпор он није кажњавао те испаде, али ако би били почињени у сопственој земљи, следовало би увек погубљење кривца. Једанпут су опљачкали пандури једно село на пфалачкој граници, мислећи да су у Елзасу. Тренк је наредио да се коловође одмах стрељају. С друге стране нареди да се елзашким сељацима који би његове пандуре напали са вилама и сноповима не даје никаква милост, и пошто је ова наредба више пута верно извршена, увидели су сељаци да је сасвим узалудно опирати се и настојаху одсад да задобију пријатељство стравичних пандура и Хрвата”.

Стр. 138: “Колико су се људи тада бојали пандура, доказује чињеница да су становници Хагенауа, приликом предаје града, измолили једну милост да ниједан пандур не сме да уђе у град. Тренк и његови људи су се тешили, знајући да у Хагенау неће бити дозвољена пљачка и онако, пошто се град добровољно предао. Нарочито их је умиривала помисао да ће околна села која су пружала оружан отпор, моћи да пљачкају како ваља. Тренк је у последње време извео само неке мале подухвате, али 31 јула (1744) здружи се са грофом Надеждијем за један напад на важну цитаделу Цаберна, чијом је посадом командовао маркиз ди Шатле. На позив да се преда одговори Француз да ће он град бранити до последњег човека. Кад и на

други позив стиже исти одговор, нареди Надажди налет на шtrasбуршку капију. Али пре него је ова заповест могла да буде извршена, успентраше се неки пандури вођени од Лаудона као мачке преко баштенског зида епископске палате и већ беху усред града а да Французи и не спазише шта се десило. Маркиз је заборавио своје јуначке речи и побеже са већином својих људи главом без обзира кроз капију преко пута. Остадоше само око 200 људи и један део наоружаних сељака, да би се одупрли непријатељу. Они почеше да пуцају на уљезе, а пандури бесни ради овог отпора усмртише свакога човека који је носио оружје. Они онда почеше да пљачкају с исте стопе и заборавише да отворе Штрасбуршку капију, пред којом су остале трупе Надаждија и Тренка чекале да их пусте унутра. Кад је капија напослетку проваљена, навали Тренк у град и, бесан због поступка својих људи, одруби одмах тројици пандура главе са својим страшним шиметаром. Он дође баш у згодан час да спречи, енергичним наступом пљачкање двора кардинала де Роан, које је баш имало да започне. Пандури скренуше своју пажњу на град, који је имао не само богате становнике него је задржавао и многе сељаке, који су своју стоку и вредности хтели ту да осигурају...”

Неколико дана доцније, пандури су у Цаберну надокнадили што су пре неки дан пропустили. На Стр. 141 писац каже: “Они опколише сразмерно малу борбену снагу непријатеља (Француза) и сасвим равнодушно је смакнуше. А онда опљачкаше немилосрдно што је још у граду преостало. Само су три зграде измакле ту судбину...”

“Пандурски старешина, који је био на свој начин празно верно — религиозан, имао је велике потешкоће да спречи пљачкање цркава у околини. Једнога дана посла Кардинал по њега и пожали се да су пандури опљачкали један манастир. Тренк обећа да ће надокнадити цркви губитак из свог џепа...”

(Примедба: Цаберн или француски Саверн — Saverne, — долази од римског Tres Tabernae, у Доњем Алзасу, био је до француске револуције седиште архиепископа Штрасбуршког, који је нормално био кардинал).

Стр. 174. Битка код Сора у Чешкој 1745, где је Фридрих једва избегао заробљавању, а где је логор опљачкан: “У логору је заплењено више коња, тако да се још после много недеља могао купити један добар коњ од пандура за један дукат или два. Што се није могло однети, то је спаљено.”

Стр. 175: “Лаке трупе почињеше ужасе на женама и на пратиоцима војске, али, како тврди Карлајл (оригинал, књ. XV, кап. XII), то су починили Хрвати под командом Надашдија, а не Тренкови пандури, којима је судска истрага, непомредно затим предузета, све бацила на врат”. — Тренк је сам изјавио да су Надашди и његови људи били већ увелико за послени са пљачком логора кад је он наишао. “У тим околностима немогуће је било пандуре задржати од тога.”

Сам Тајхман тврди, на основу војних стручних мишљења (стр. 175): “Не може бити сумње да би битка код Сора завршила са победом армије Марије Терезије да је педесет ескадрона коњице аустриске . . . напало Фридрихову армију и да су лаке трупе нападе са леђа”.

Стр. 178: “Пруски краљ се стварно изразио да се исплати пустити добровољачке руље да харају логор ако се на тај начин може уштедити пандурски напад с леђа”.

Тренк је непосредно после Сора стављен под истрагу, суђен и осуђен. Један од главних гравамина, који му се стављају на терет, јесте ово пљачкање Краљевог логора код Сора.

Кад је пуковник Тренк био напослетку због свих тих недела суђен, ражалован и осуђен на вечиту робију, овако је између осталог узвикнуо: “Јао мени да сам ја икад за част и славу Марије Терезије војевао, да сам ја због ње дозволио пљачкање вароши и убијања старца и деце од мојих пандура. Да ја увиђам да моја злодела заслужују казну, али не од тебе, Марија Терезија! Француска и Баварска би биле у праву да ми суде, али не Аустрија”. . . (цитирано по Тајхману, стр. 205).

12.

Фридрих барон Тренк, тзв. пруски Тренк, рођак и непријатељ “пандура” Франца Тренка, оставио је своју аутобиографију, у којој се ниједна народност не спомиње посебно. Једино на стр. 40 издања Шпеман каже ово: “Надашти, Тренк и лаке трупе, које су нас имале да нападну са леђа, задржали су се у логору пљачкајући, нико није могао да задржи Хрвате жељне пљачке” (док смо ми међутим тукли непријатеља).¹⁶⁾

13.

У монографији Франца Куглера о Фридриху Великом¹⁵⁾ из 1840 спомињу се на више места пандури (нпр. стр. 379, 400 итд.), и Хрвати (стр. 219, 326, 400 итсл.). Два места могу се дословно навести.

Стр. 213 и сл. (Рат године 1745) ... “Заштитница колоне у којој се Фридрих налазио била је код Пlesa жестоко нападнута од једног кора пандура. Али кад ови, усред боја, зачуше крокћање свиња у селу, пожурише без оклевања ка том тако добродошлом плену и пустише да Пруси несметано напредују преко потока Метан”.

Стр. 226 (исте године): “Тако је један пруски одред који је биваковао у Смиршицу измислио једну забавну ратну лукавост да би пандурима покварио расположење за напад на један шанац у близини. Пруски гренадири направише, колико су то били у стању, једног вештачког човека, костимираше га као гренадира и поставише га на место где се обично налазила крајња стража. Они сами се сакрише иза цбуња и почеше да вештачког човека покрећу врпцом. Пандури запазише издалека добро расположење страже, прикрадоше се, сретно оборисше метком војника и брзо пожурише да убијенога лише његовог иметка”.

13-а

У једној студији о Другом рату између Фридриха и Марије Терезије према неиздатим документима од француског историчара херцога де Брољи стоји следеће:³³⁾

“У Динголфингу није се било далеко више од неколико миља од Минхена, а Хрвати и пандури, одајући се пљачки и свирепости које аустриски ђенерал није успео да сузбије, распрострше страх све до капија града...”

13-б

Да и овај одељак завршимо са једним цитатом из монументалне историје проф. фон Арнета ³¹⁾ IV књига стр. 105: “Један прочити доказ о томе како се Марија Терезија згражала војничких експреса не само у својој него и у непријатељској земљи дала је она у наређивању поступка против Франца фон Тренка. Као што је раније у Баварској, надасве у Хаму, тако исто је он доцније и у Шлезији страховито газдовао; градови Ландсхут, Хиршберг, Шмиделберг и други страховито су патили под његовим пустошењем. Нарочито су га окривљавали за највеће злочине против жена (и онда на латинском стоји: отмица и силовање). Тако су жестоке биле оптужбе против Тренка, да је Марија Терезија наредила да започне поступак ратног суда против њега. У следству тога поступка Тренк је био осуђен на смрт...”

Стр. 107: (Писац наводи ревизију процеса, по којој је Тренк лишен свих војничких части и одведен на доживотну робију у тврђави Шпилберг код Брна). “Да је он био испуњен кајањем због својих злочина, показује и његов тестамент, а нарочито она одредба у тестаменту, којом он оснива један сиротињски дом. Она лица су имала првенство да се ту примају која могу да докажу да су у Хаму или његовој околини осакаћена или осиромашена за време последњег рата. Јер је то било место где је Тренк за време баварског наследног рата најљуће газдовао”.

IV. СЕДМОГОДИШЊИ РАТ (1756-1763)

У Седмогодишњем рату пандури углавном изчежавају као засебна војна јединица и фрајкор. Али Хрвати као целина, из уже Хрватске и Славоније, појављују се на попрштима и даље. Увек у истој улози, увек једнако славни. Неколико кратких цитата потврдиће ово гледиште.

14.

Почећемо и овде са званичном едицијом немачког Главног ђенералштаба.¹⁷⁾

У првом тому, стр. 132 и даље, описује се састав Царско-аустриске војске у времену после Другог шлеског рата. Хрватски предели имали су око 50.000 војника, који су се у рату одмењивали. Предузето је много тога да се та војска дисциплинује “чије се првобитно дивљаштво очитовало још и после наследних ратова...”

Иначе се у тој едицији Хрвати посебно спомињу само у вези пљачкања. Примери:

I књ., стр. 311 (18 октобра 1756, препад код Тешена): “И посада дворца . . . заузе брзо пушке и растера пушчаном ватром Хрвате који су пљачкали град”.

II књ., стр. 4-6 (зимски квартири 1856-1857): . . . “Аустриски генерал-мајор гроф Лаци није се могао уздржати а да не изврши један препад у ноћи на нову годину на Остриц и манастир Маријентал. У том циљу он је 31 децембра у 6 сати увече сакупио 6 чета Хрвата и 200 хусара. Хрвати, који су навукли беле сељачке кошуље изнад својих униформа а главе увили чалмама, прикрадоше се око три часа јутра са западне стране у град, праћени извесним бројем чешких сељака жељних пљачке, и запуцаше на осветљени аларм-квартир Пруса. . . Хрвати опљачкаше град и чим је свануло повукоше се. . . Једновремени покушај потпуковника фон Лаудона да учини сличан препад на манастир Маријентал са 100 Хрвата није успео услед снажне одбране посаде” . . .

II, 80 (Бојеви у Чешкој пролећа 1757): Исто тако ноћу упути се Макир са главним делом своје војске на Крацау. . . Његови Хрвати већ уђоше у место и почеше да пљачкају прус-

ку багажу, али су ипак растерани са неколико топовских метака”.

II, 95 (24 априла 1775): “Многа транспортна кола која се нису могло мицати јер су коњи били убијени постадоше плен Хрвата који су прешли воду”.

Слични подвизи наведени су у трећем тому стр. 103, 147 и даље.

15.

Једна књига скраја XVIII века, позната Историја Седмогодишњег рата од Архенхолца.¹⁸⁾

II том, стр. 74-75 (Дрезден, 1760): “Оно што је беду још повећало, то је било понашање аустриске посаде, чија је пожуда за отимањем више штете нанела несрећним Дрезденцима него бомбе и ватра. Многи подруми и подземни сводови у овој престоници били су отпорни према бомбама. Тамо пренеше многе стотине породица све своје драгоцености. Прилази и отвори били су брижно заграђени, обезбеђени великим запонима или зазидани. Осталу своју имовину пустише притешњени становници да пропадне. Они сами се склонили у блиске винограде или суседне градове одн. села. Узалудна је била њихова предострожност и узаман њихово очекивање да ће најбољи део своје имовине опет видети. Њихови савезници, Аустријанци, развалише подруме отпорне бомбама и зазидане, и све опљачкаше. Сваки отвор, ма како вешто обезбеђен, они су умели да нађуше. Многи од ових зликоваца беху погубљени, али све то није помогло. Тако је рђава била дисциплина и тако дивљачко понашање у граду који је имао бити (од тих истих лица) заштићен. И учени свет је изгубио при овој распојасаности. Неколико важних готових рукописа одличног сатиричара Рабнера, који су такође били чувани у једном таквом подруму, падоше у шаке Хрвата који учинише да не дође до штампања. Рабнер је горко жалио овај губитак и никад није хтео да исту материју понова обради и ако су пријатељи наваљивали на њега да то учини. Он рече да неће кварити радост тим глупацима, коју су доживели при опсади Дрездена”.

II, 134 исл. (Г. 1760 у Берлину): ... “сад се тек збивају највеће распусности. Незадовољни са јелом и пићем изнудише од становника новац, накит, одећу, укратко све што се само могло рукама однети. Берлин постаде одједном састајалиште

Козака, Хрвата и хусара, који су усред бела дана свуда где су стизали, на улицама и у кућама, отимали, а људе батинали и рањавали. Ко би се усудио да се увече појави на улици, био би го свучен. 282 куће су биле проваљене и испражњене. Аустријанци далеко су надмашивали Русе у овом послу; они нису хтели ни да чују о неким условима капитулације, него су следовали само њиховој националној мржњи и њиховој пљачкашкој пожуди. Због тога је Тотлебен наредио да још више руских трупа уђе у град и да више пута на њих (Хрвате и хусаре) пуцају. Ови су као бесни упали у краљевске штале, које према капитулацији нису смеле да се такну и које су, усто, штићене биле од 24 Руса. Коњи су били извучени напоље, краљеве кочије најпре лишене украса а онда у комаде разбијене. При томе је опљачкан стан краљевог коњушара Шверина. Чак ни хоспитали, уточишта болесних и оскудних људи, које би и дивљи варвари поштедели, нису имала бољу судбину. Пљачка, то је била лозинка. Чак ни цркве нису биле поштеђене. У такозваној Јерусалимској цркви проваљен је сакристај; крађене су црквене утвари и кутије са прилозима за сиротињу. Шта више, и неке гробове су били разоткрили, да би са иструлелих лешина покрали покрове. Овај поступак, достојан најмрачнијих времена и америчких канибала, не би имао краја да није холандски посланик Верелст подигао озбиљне приговоре код команданата без осећаја, и да им није замерио повреду Међународног права и људских дужности”...

II, 138: “Становници Шарлотенбурга вероваху да су контрибуцијом од 15.000 талира искупили сигурност. Али су они увидели да су преварени. Све су куће биле опљачкане и све што се није могло однети разбијено је у комаде. Људи (мушкарци) били су шибани до крви, рањавани сабљама, а жене и девојке силоване. Два тако из обести рањена мушкарца умрла су пред очима њихових целата.”

II, 172 (год. 1760): “Сам краљ набаса, са својом пратњом, на једну руљу која је около тумарала. На обично питање: Ко је то, добише одговор: Аустријанци. Пратиоци Фридрихови навалише и заробише читав батаљон Хрвата... Неколико стотина Вараждинаца задржало се и доспело под пруску коњицу. Ова је сјახала... и Вараждинци убрзо положише њихово оружје”.

II књ. стр. 276-280. Описује се освајање Швајдница 1 октобра 1761, које је наљутило Беч, јер се радило без његовог

одобрења. То освајање је од стране Беча означено као “хрватски подвиг” и као такав је ушао у историју. (Видите, између осталог, Карлајла књ. VI, стр. 235): “Пљачкање је трајало четири сата. И овде, као и у Кистрину и у Дрездену, многи су становници околних села донели своје најбоље ефекте у сигурност, да би их осигурали од козачке пљачке. Сад они (ти ефекти) посташе плен пљачкаша, чија је необузданост све више расла, док нису настојања принца од Лихтенштајна и грофа Кинског, који напослетку уђоше са козацима у град, док нису њихова хумана настојања успешно учинила крај овом чуду. При овим испадима нису учествовали уопште руски гренадири. Ови ратници дадоше овде један тако мало очекивани али славе достојан пример. Они мирно седоше на бедеме на које су се били попели и сваки остаде код своје пушке”.

16.

Овде ће се видети како описује тај “хрватски подвиг” односно освајање Швајдница 1761 године један енглески писац краја XVIII века:¹⁹⁾

У део, стр. 340: “При освитку дана почеше заробљеници који су били у фору да се буне, разбиш еврата казамата, домогоше се места и пустише унутра Хрвате који су стајали испред фора... Пошто је непријатељ био продро у град, разбежњени војник није се више обазирао на одмерене заповести генерала Лаудона. Град је био пљачкан неколико сати узастопце и сва настојања официра да се прекину распусности беху узалудна, док напослетку не дојашаше четири ескадрона драгона под принцом Лихтенштајном и воспоставише ред. Руски гренадири дадоше овом приликом пример умерености и одличне дисциплинираности, која ће им увек чинити највећу част. Они нису пљачкали, него су мирно сели на бедеме на које су се били попели и ниједан човек није изашао из свог реда”.

17.

Неколико разноврсних података из описа Седмогодишњег рата од професора Шнајдавинда из половине XIX века.²⁰⁾

Страна 11, где се даје општи преглед војевања: “... Пасау, Лансхут, Минхен падоше у руке Аустријанцима и један одвратан чопор Хрвата, Морлака, Пандура (под пуковником Тренком), Толпача, Црвенокабаничара и других вршљаша наопак и јаросно у земљама Карла Албрехта”.

Стр. 373. (После капитулације Бреславе, 21 дец. 1757): “Посада од 13 генерала, 700 официра и 18.000 обичних војника изађе са оружјем и пртљагом, положи пушке на утрини Швајдница и оде у заробљеништво. Упадљиво је било да су Хрвати при свом екзодусу из Бреславе били тако јаросни да су њихове пушке делом бацали у јарке утврђења а делом тако жестоко бацали на земљу да су кундаци отскочили, па ипак су потом, отишли са сасвим слабом пратњом мирно на одређено место у заробљеништво”.

Стр. 465: “Можебит да се за време овог повлачења из Чешке у Шлезију десило, како Куглер прича, да је Фридрих брзим присуством духа измакао једну личну опасност. Он је био одјахао са малом пратњом. У једном грму лежаху пандури који су њихове пушке били уперили на малу групу. Фридрих то није био приметио кад им одједанпут један пољски ловац повика да у близини, склоњен иза једног стабла, један пандур на њега нишани. Фридрих се обазре, спази пандура који је на њега циљао, подиже штап (који је он увек, чак и на коњу, носио) увис, и повика претећим гласом: Ти, ти! Пандур, престрављен, стави пушку пред ногу, скиде капу и остаде у положају пуном поштовања док краљ не одјаха даље”.

Стр. 525: “Никад се није једна војска јуначких трупа налазила у страшнијој позицији него Пруси који су безбрижно спавали под егидом Фридриха, кад су одједанпут у највећој унутрашњости њиховог логора били нападнути од моћног непријатеља и ватром и челиком били пробуђени у смртан сан. Испочетка су још увек веровали да је то само један хрватски аларм; само се убрзо мораше уверити да се (права) аустриска армија налази међу заставама Пруса у светињи њиховог логора, да је као из земље поникла”.

Стр. 537: “Леш Кајта (пруског војсковође, фелдмаршала), лежао је опљачкан и го, покривен само једном хрватском кабаницом у гомили мртваца који су покривали земљу око Хохкирха”.

Стр. 544: “Код ове колоне налазио се трен (комора); али једна појачана пратња задржавала је Хрвате и хусаре жељне пљачке од покушаја да нападну на кола”.

Стр. 545: “... Хрвати који су били заузели Герлиц напустише у хитњи град, да би се такође повукли на Ландескرون, Пруси уђоше у Герлиц и нађоше 200 центнара брашна” (опљачканог од Хрвата).

17.

У историји Тридесетгодишњег рата од Арнолда Шефера, II том, први одељак стр. 324 описује како се Дрезден предаје царским трупима Рајха године 1759.²¹) Тамо стоји: “Кад 30 августа упалоше Хрвати у Остра предграђе, изјави он (Шметау, командант пруских рупа) понова и Изборном кнезу и Царском генералу да ће он предграђе запалити ако се Хрвати не повуку. Принц Цвајбрике одговори да ће он у том случају целу посаду заклати, Хале и Берлин опљачкати и запалити, и пределе пруског краља опустошити до темеља. Али је Шметау извео наговештене мере не обзирући се на претњу”.

Други том, други одељак, стр. 247. Лаудон осваја на јуриш Швајдниц 1 октобра 1761). “Да би се одржао ред и спречила пљачка којој се, поред свих забрана, нарочито Хрвати посвећују, упалоше три ескадрона у град. Пример ванредне дисциплине дадоше руски гренадири. Они не пљачкају, него мирно поседаше на освојена утврђења, ниједан човек се не удаљи из строја”...

Стр. 248: “На Бечком двору прва вест (о горњој победи) пре је произвела запрепашћење него задовољство... Ако је “хрватски подвиг”, како су га звали, овога пута успео, то се ипак није смела оваква самовоља пустити без казне.”

Стр. 85 (под насловом: Берлин заузет од Руса и Аустријанаца): “Уопште је Лаки пустио дизгине својим потчињеним и мало се осврћао на капитулацију, док су се руски генерали озбиљно постарали да одрже строгу дисциплину. Треба захвалити озбиљним претставкама холандског посланика Верелста да је пљачки и пустошењу Берлина учињен крај”.

18.

У Онкеновом приказу раздобља Фридриха Великог, други том стр. 173, описује се овај подвиг аустриског фелдмаршал-лајтанта Андреје Хадика пред Берлином 1757⁶): “Два слаба пруска батаљона били су од Хрвата до последњег човека посечена, исту судбину је имао одред на Котбузерској капији”.

Стр. 228: Краљ Фридрих Велики пише 22 децембра 1758 из Бреславе маркизу Даржан: “Још ме прогања изглед рушевина наших најлепших покрајина и гнусобе које су ту починиле животиње у људској подобји”.

18-а

И овде да завршимо са Арнетом. У петом тому своје велике историје Марије Терезије³²), стр. 209 стоји: “На изречну

заповест Царице пуштени су они (граничари) нерадо сами на непријатеља, већ највише у друштву гренадира. Тиме су они постизавали, ако би дошло до озбиљнијих бојева, већу чврстину, а и то је преимућство бивало постигнуто, да су лакше могли бити задржавани од изгреда, које су сувише радо вршили и у земљама пријатеља и у земљама непријатеља”.

V. ОПШТИ ПОГЛЕДИ НА ДРЖАЊЕ ХРВАТА У ОВИМ РАТОВИМА

19.

Како је име Хрват у Немачкој после ових бојева и хрватских подвига звучало, показује Херман Вендел, иначе велики југословенски пријатељ, па и очигледни пијатељ Хрвата. Он у својој великој књизи Борба Југословена за слободу и уједињење,²²⁾ на стр. 17 каже између осталог:

“Тада наиђоше добровољачки одреди (фрајкорови) и Тренкови злогласни пандури, који хрватском имену у Немачкој оставише тако непријатан звук, да је још 1866 године са повиком “Хрват” у Пруској страх изазиван и страсти су пламтеле”.

20.

Ово је потврдио и један Хрват који је тада, средином прошлог века, живео у Немачкој. Неки Мишкатовић, друг Ватрослава Јагића, пише овоме 13 фебруара 1864³⁴⁾: “Вирхов у пруској комори још и данас грди шережане и пандуре који су тобож у Холштајну”.

Сам Јагић прича даље у својим мемоарима (II, 16) како је 1882 позвао прву учитељицу своје кћери г-ђицу Хелену Винкелман из Берлина у Беч, “а тада, кад се одлучисмо да путујемо у Загреб, позвасмо и њу нека иде с нама да види ту развукану варварску земљу Хрвата, којим именом по Немачкој децу плаше”.

21.

Француски публициста Емил Лангсдорф пише 1848³⁵⁾ поводом нових подвига Хрвата: “...Човек се потсећа на пукове Хрвата и пандура, ових хусара смрти како су их звали, који су били стекли једну тако страшну репутацију у ратовима последњег века”.

22.

А у великом компендију Географије Јелисеја Реклија³⁶⁾, III том, стр. 278, стоји ово: “... али природна храброст (Славонаца и Хрвата) — често их је вукла у све свирепости рата; име пандура, које беше назив једног њиховог оружаног одреда,

често је ширило страх и трепет, чак до Запада: француски језик је одржао траг од тога”.

(Нажалост, не знам какав је траг оставио тај назив у француском језику. У великом речнику француско - немачком од Сакс-Вилата стоји код речи пандур: разбојник, сиров човек. Вероватно је то).

23.

Реперкусије хрватских подвига у Енглеској износи нико мањи него Маколеј, један од најбољих историчара Енглеске и један од највећих есејиста целог света. Он се Хрватима узгред бави у свом прекрасном есеју “Фридрих Велики” који је преведен на све важније светске језике, па и на српски. Ја имам познати немачки превод Меленхофа²³), из кога ћу извадити две-три реченице.

На страни 33 стоји: “Баварска је била преплављена дивљим ратничким хордама из оних крвавих граничних предела који деле хришћански свет од исламског и сачињавају вечну јабуку раздора међу њима. Тада су се у Западној Европи први пут чула имена која страву шире, имена пандура, Хрвата и хусара”.

На страни 92 налази се једна оваква реченица: “Берлин је чак био заузет и опљачкан од Хрвата”.

На претпоследњој, 111 страни, наводи Маколеј општи биланс рата. Овако је изразио фацит: “Губитак приватне имовине, сиротиња у свим сталежима, били су тако велики, да се и најчвршће срце могло да ужасне. Скоро свака покрајина била је поприште рата, рата вођеног непошtedном дивљином. Чо-пор Хрвата навалио је био на Шлезију. Многе хиљаде Козака биле су испуштене према Померну и Браденбургу. Саме контрибуције које су ови упадачи наплатили износе више него сто милиона талира, вредност онога што су они уценом на тај начин опљачкали може бити чак много мања од вредности онога што су разрушили”.

Баш поводом ових навода Маколеја пише проф. Балог у наведеној књизи¹), стр. 24: “Немачка и француска литература знала је о њима (Хрватима) само толико, да су они под Валенштајном (Тридесетогодишњи рат) служили, и да су били његови нарочити љубимци, и да су умели на ђаволски начин да бесне. Код Енглеза је и само њихово име тако сасвим непознато било, да чак и Маколеј о њима ништа не зна, јер су по његовом тврђењу језива имена пандур, Хрват и хусар западно-

европским народима постала позната тек у години 1741". (Ба-логи наводи први цитат Маколеја горе истакнут, према енгле-ском лондонском издању из 1873, стр. 45).

Као што се види, Хрвати су постали познати, и одмах слав-ни, Централној Европи (Немачкој, Француској, Шведској итд.) у XVII веку а Енглеској и осталим државама Западне Европе један век доцније, равно 200 година пре њихових најновијих и најстрашнијих злочина извршених под именом "усташа".

24.

Што се Немачке тиче, чак и један национално-социјалисти-чки писац, велики пријатељ Хрвата и обожаваалац хрватских усташа "с Павелићем на челу" потврдио је оно исто што је рекао Херман Вендел, чак га је мало и пребацио. То је један други Херман по имену Пребст, који је следеће редове написао у једној усташкој публикацији под називом "Хрватска мар-шира", а која је изашла у Загребу 1941. Чланак Пребста је

:/ энџлс ес иџвип лс ово и '(џиџипеџиџиџи ѓол л ивдп

"Није се само простор који их одваја показао као зла коб за Хрвате. Још горе је деловало време без државе. Столећи-ма они нису могли допрети до сазнања да су један народ. Они су били као избрисани из сећања Европе. Земљорадник, којег су са плуга одвели, вукао се са Веленштајном кроз Померн, његов унук је убијао у Минхену за Марију Терезију себи рав-не, а син овога је у Седмогодишњем рату са лудим Хадиком сасвим темељно претражио двор у Шарлотенбургу. У немачким крајевима деца су се ноћу молила: "Драги Боже, сачувај нас од Швеђана, пандура и Хрвата".

И ове су редове Хрвати штампали са поносом у првој сво-јој "независној" држави после 800 година! Стара је пословица: Од чега се овца стиди, тим се коза поноси!

25.

Нека је дозвољено, најзад, цитирати и једног Словена, који сам за себе каже да није Србин. Изгледа да је био Сло-вак и лутерански свештеник. То је Иван Чалповић, који се у својој књизи у два дела: "Славонија и делом Хрватска", жали како сви граничари страдају у добром гласу због недела пан-дура и Хрвата. Он пише у другом тому, стр. 310²):

"Код имена граничар претставља се један мрачан, сиров народ који гута железо. Многобројне језовите приче о свире-пости пандура и Хрвата у главама маса су неодвојиве од идеје граничарства".

VI. ПРИКАЗИ У КЊИЖЕВНОСТИ И НАРОДНИМ ПЕСМАМА

26.

Сва литература која се бави описивањем тзв. Шлеских ратова пуна је података о злоделима пандура и Хрвата. То важи и за строго историску и за белетристичку литературу. Из много дела ове последње врсте ограничићемо се овде на свега један прозни, јер подаци су свуда исти, разликују се само речи квалификације и ужаса.

Изнеће се неколико навода из једног историског романа, који се — како у предговору стоји — “што је више могуће држао историске истине”. Роман носи наслов: Аустриски пандурски пуковник Франц пл. Тренк, хисториски роман из времена Марије Терезије.¹²⁾ Цела књига у три свеске пуна је подвига пандура. Овде се сви ти ставови не могу навести, већ само неки од најкарактеристичнијих.

На страни 47 II свеске описује се пљачкање града Лизама у баварском Пфалцу овим речима: “Док је он (барон Тренк) извео једна тако сјајно ратно дело, његова слава је нажалост пандуринама окаљана. Ови су гонили грађане који су покушавали да побегну преко разрушеног моста заједно са женама и децом. Срамна дела која овде починише, нарочито над несрећним женама и девојкама које су пале као жртва дивљој похоти пандура не могу да се опишу. Нека човек замисли најстрашније варварство и дивљаштво, па ипак ће све то још заостајати за истином.”. У том подвигу учествовало је само 120 пандура (тј. Хрвата из Славоније) и 300 чистих Хрвата из Хрватске. Пандури су сами по себи били сувише дивљи, али су увек били још дивљији и страшнији удружени са својом браћом из уже Хрватске. О тој истој пљачки стоји даље (стр. 48): “Код деобе пљачке настадоше спорови и Тренк, кад је покушао да их умири, спази више драгоцених црквених утвари, нарочито једанаест путира . . . он их откупи за 150 дуката, колико су за њих захтевали, и ако су били најмање 3000 флоринти вредни”.

На страни 84 и сл. исте књиге и свеске описује се пустошење Елзаса од стране пандура којима је било придодато 800 Хрвата. Дословце стоји: “Међутим Французи још нису били упознали све дивљаштво ових црвенокапа, како су их нази-

вали због њиховог турскиг покривања главе, јер су пандури били заузети јелом и пићем и за то време нису вршили своја уобичајена дивљаштва. Али кад им је почело да недостаје јела и пића, јер су становници побегли у унутрашњост са својом имовином, све су поклали што им је рука допало. Често су препливали Рајну и кога су сусрели, тај је без милосрђа био убијен. . .”

Нешто даље описује се пљачка Цаберна у Елзасу (стр. 126 и сл.). Прво су они “без милосрђа поклали целу посаду” која им се предала, а затим “после овог одвратног купања у крви пређоше пандури у пљачку овог места које је већ и раније страдало, и у целом граду су само три зграде измакле општој судбини” (пљачкању и паљењу).

На страни 117 наведене су неке појединости делања пандурско-хрватске солдатеске. Тако се за њих каже да “заробљене непријатеље шчепају за косу и одрубе им главу као месари стоки. — Кад су код Ландау опљачкали један млин и млинар им се са својим људима супротставио, ухватили су га четири пандура, поставили главом о земљи и између нога расцепили у две половине”. — Итд.

Пуна је књига таквих детаља. На стр. 14 друге свеске карактеришу се пандури као разбојничка банда а не честољубиви војници, на стр. 82 треће свеске говори се о “овим незаузданим и неукротљивим људима” итсл. На стр. 207 прве књиге каже се “њих је више гонила жеђ за пљачком него племенита ратна пожуда у непријатељску ватру и њихова јуначка дела састојала су се далеко више у пљачки, у злостављању беспомоћних грађана и земљака, у препаду на слабо чуване транспортне, него у правим окршајима и бојевима, где су славе и ране једини плен.”

27.

У крајевима где су Хрвати и пандури војевали било је много народних песама и попевака о њиховом ратовању и њиховим јуначким делима. О њима се говори са највећим ниподаштавањем. Тако нпр. у Победној песми после битке код Ловоцица 1 октобра 1756, затим у Борбеној песми пре битке код Прага 6 маја 1757, Борбеној песми при отварању војевања 1757 итд. Ове су све скоро од истог писца. Има такође много сличних војничких песама без познатог аутора. Све ове песмице немају никакав уметнички значај. Оне се спомињу само ради потпуности, и да се види какав је све траг оставила хрватска војска у Немачкој²⁵).

Али има стихова и од познатих песника који се на Хрвате и пандуре односе. Тако нпр. пише Иван Чалповић у цитираној књизи²⁾, стр. 365: "15 маја (1741) били су већ и Шлезији и успут су марљиво пљачкали и . . . Волтер је писао 1742 пруском краљу:

А Мађари и Пандури

Оду до ђавола кад чују глас ваших тамбура".

Песнички је и ово без значаја, али је интересно да се и сам Волтер са Хрватима и пандурима позабавио. Вероватно има у његовим писмима и делима још о њима помена.

Песнички најинтересантија је Ода Пруској армији од познатог песника Евалда фон Клајста. Седма строфа те песме овако гласи²⁶⁾:

Само штеди, као досад, у току великих дела,

Земљорадника, који није твој непријатељ!

Помози га у његовој невољи само ако си то у стању!

А пљачкање, то препусти кукавицама и Хрватима!

28.

И Хрвати имају своју литературу о славним делима својих предака, а нарочито пандура. Разуме се да они не саопштавају никакву неповољну вест о својим трупима. Приказују их само као јунаке ненадмашне у храбрости. А са једним измишљеним подвигом специјало се поносе.

Они наводе једну "анекдоту" из живота Фридриха Великог, за коју кажу да се у Немачкој о њој ћутало, нарочито док је Фридрих био жив. А ствар је тобоже у овоме: 1749 године упала је једна хрватска чета у Каменц, родни крај великог филозофа Лесинга. Ту се налазио нико мање него Фридрих. И Хрвати га умало не заробише. Он се спасио на тај начин што се преобукао у фратарске хаљине, обријао и за време јутарње "стао је и појао у кору с опатом и осталим калуђерима"²⁷⁾. И Хрвати се хвале како је сам Фридрих тај догађај називао најстрашнијом кризом коју је икада у животу претрпео. Интересно како је Фридрих, протестант, умео да поје католички, да би избегао Хрватима! Таква је сва њихова историја.

Они не наводе где је то написано и одакле су то узели. Пре свега, и кад би то била истина, онда би то имао да буде пандан српском Обилићевом подвигу. И ми Срби не би имали ништа против тога да то тако буде: ми ћемо се дичити убиством Мурата, а они прерушавањем Фридриха у фратра. И зато да им срце буде на месту, ми тај подвиг овде износимо!

ЛИТЕРАТУРА

- 1) Aladar Ballogi, Wallensteins kroatische Arkerbusire, Budapest, 1884.
- 2) Johann v. Csalpovics, Slavonien und zum Teil Croatien, I Theil, Pesth, 1819; II Theil, Pesth, 1819 (II, 364, 301, 364).
- 3) Der erste Schlesische Krieg 1740—1742. Herausgegeben vom Grossen Generalstabe, Abteilung fuer Kriegsgeschichte. III Baende, Berlin, 1890—1893.
- 4) Th. West, Friedrich der Grosse, Verlag v. Th. Bade in Berlin (stara knjiga bez označene godine izdanja).
- 5) Wilhelm Oncken: Das Zeitalter Friedrichs des Grossen (Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen, Dritte Hauptabteilung, Achter Teil), I Band 1881, II Band 1882.
- 6) Thomas Carlyle, Geschichte Friedrich II von Preussen, genannt Friedrich der Grosse, Deutsch von J. Neuherd, I—VI Bde., Berlin, 1858—1869. (Frederick the Great.)
- 7) Adelung, III, 258: Guerre de Boheme etc.
- 8) Coxe, House of Austria. III, Cap. CI.
- 9) Pandur Trenck, von Oskar Teichnam, Berechtigte Uebertragung aus dem Englischen von Else Baronin Werkmann. Paul Aretz Verlag, Dresden, 1928.
- 10) Oesterreichischer Erbfolgekrieg, K. u. K. Kriegsministerium, 1896—1906, IV, 538.
- 11) Memoirs of the Court and Aristocracy of Austria, Vehse II, Cap. XII, p. 150—151 (citirano prema Teichnamu, 9).
- 12) Der oesterreichische Panduren-Oberst Franz von der Trenck, Historischer Roman aus der Regierungszeit Maria Theresias von A. von L., Schulzes Buchhandlung in Celle.
- 13) Der zweite Schlesische Krieg, herausgegeben vom Grossen Generalstabe, Berlin 1895, I, II, III Bd.
- 14) Kriegsgeschichtliche Einzelschriften. Beitrage zur Geschichte des zweiten Schlesischen Krieges, herausgegeben vom grossen Generalstabe, Berlin 1884.
- 15) Franz Kugler, Geshichte Friedrichs des Grossen, Leipzig, 1840.
- 16) Merkwuerdige Lebensgeschichte des Friedrich Freiherrn v. Trenck, Collection Spemann, Stuttgart.
- 17) Der Siebenjaehrige Krieg 1756—1763. I, II, III Bd. Herausgegeben vom Grossen Generalstabe, Berlin 1901.
- 18) Geschichte des Siebenjaehrigen Krieges in Deutschland, von J. W. von Archenholtz, I Band, Berlin 1793; II Bd. Berlin 1793.
- 19) Geschichte des Siebenjaehrigen Krieges in Deutschland von General Loyd. Aus dem Englischen uebersetzt von G. T. Tempelhof, I—VI Band, 1783—1801.
- 20) Der Siebenjaehrige Krieg in Deutschland, von Prof. Dr. F. J. A. Schnaidawind, Neuhaldensleben, 1845, I Bd. (drugog nema).
- 21) Arnold Schaefer, Geschichte des Siebenjaehrigen Krieges. II Band, Erste Abteilung, Berlin, 1870; II Band, Zweite Abteilung, Berlin, 1874.
- 22) Hermann Wendel, Der Kampf der Suedslawen um Freiheit und Einheit, 1925.

- 23) Macaulays kritische und historische Aufsätze, Dritter Band: Friedrich der Grosse, Deutsch von J. Moellenhoff, Leipzig, Reklams Universal-Bibliothek. — Po engleskom izdanju Frederic the Great, sa uvodom Thomas Campbell-a, dva toma, London, 1842.
- 24) Kroatien marschirt, Zagreb, 1942. Prvi clanak: Die Kroatische Tragödie.
- 25) Siegeslied nach der Schlacht bei Lowositz am 1. Oktober 1756 von Johann Wilhelm Gleim; Schlachtgesang vor der Schlacht bei Prag am 6. Mai 1757 von Johann Wilhelm Gleim; Schlachtgesang bei Eroeffnung des Feldzuges 1757 von J. W. Gleim.
- 26) Ode an die Preussische Armee, Verfertigt von dem Herrn v. K., dem Verfasser des Fruehlings im Boehmischen Lager. April 1757. (Slučajno mi je došao do ruku, i kod mene se nalazi originalni štampani primerak ove pesme.)
- 27) Zagrebački časopis "Vienac" za god. 1902, str. 26.
- 28) Emile de Laveley, En deca et au dela du Danube. Revue des deux Mondes, 15 juin 1885. — I. L'evêque Strossmayer, p. 825.
- 29) Josef Stare, Die Kroaten im Konigreiche Kroatien und Slavonien, 1882. (U zbirci: Die Volker Oesterreich-Ungarns, X Band, 2 Halfte, S. 20).
- 30) Alfred Ritter von Arneth, Geschichte Maria Theresias, 10 Bande, 1863—1879, — Erster Band: Maria Theresias erste Regierungsjahre 1740—1741, Wien, 1863, — II Band, 1742—1744, Wien 1864. —
- 31) Isto delo, IV, Maria Theresia nach dem Erbfolgekriege, 1748—1756. Wien 1870.
- 32) Isto delo, V, Maria Theresia und der siebenjahrige Krieg 1756—1763.
- 33) Duc de Broglie, Etudes diplomatiques. Ya seconde lutte de Frederic et de Marie-Therese d' apres des documens inedits. Revue des deux Mondes, 1 juin 1887. P. 489.
- 34) Vatroslav Jagić, Spomeni mojega života, I knjiga str. 16; II knj. g. 1934.
- 35) Emile de Langsdorf, L'Hongrie en 1848. Kossuth et Jellachich. Revue des deux Mondes, 15 oct. 1848, p. 258.
- 36) Nouvelle Geographie universelle. La terre et les hommes, par Elisee Reclus, III tome, L'Europe Centrale, Paris 1878.